

"Examining and Analyzing the Stylistic Aspects of Rabi's *Ali-Name Epopee* at Three Intellectual, Linguistic, and Literary Levels"

Jhaleh Sadat Ghaibi^۱

PhD student in Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Shabestar Branch, Iran.

Seyyed Mahmoud Reza Ghaibi (Corresponding author)^۲

Department of Persian Language and Literature, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, Marand Branch, Iran

Hossein Hajizadeh^۳

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Shabestar Branch, Iran.

Zhila Sarati^۴

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Shabestar Branch, Iran.

Date received: ۱۴۰۳/۰۶/۲۸ **Date accepted:** ۱۴۰۳/۱۲/۱۲

Abstract

Ali-Nameh, the first Shia epopee (epic poem) discovered and introduced in recent years by Persian literature scholars, has opened up new horizons for researchers working on religious epic. The present study aims to analyse this

^۱ ma_gheibi@yahoo.com.

^۲ zhaleh.gheibi@gmail.com

^۳ hajizade@iaushab.ac.ir.

^۴ serati@iaushab.ac.ir.

epopee on topical, linguistic, and literary levels. This article employs a descriptive, analytic research method and based on library studies. Statistical population of this study, was Ali-Nameh, edited by Bayat and Gholami. Following an in-depth investigation, the existing samples in this epopee was sorted, discussed, from the three above-mentioned perspectives. This study conducted a stylistic analysis of the outstanding linguistic, literary and ideological features of Rabi's poems. The study identifies these features along with characteristic examples and outstanding results have been illustrated at the end of this article. The results of this study show that, at the topical level, the sources of Ali-Nameh proved more reliable and were much in line with historical accounts. Linguistically, had some weak points in terms of word range and coherent grammatical structures and problems in rhythm and rhyme. At the literary level, enjoyed more simple rhetorical and expressive figures of speech.

Key words: Ali-Nameh, Rabi', Epic literature, Epopee.

The Extended Abstract

In the history of the epic literature of Iran, works that have been composed in verse about the wars of the early Islam after the Shahnameh of Ferdowsi are called religious epics. These epics have been composed under the influence of the national epic; therefore, many adaptations have been taken from it. In the present research, a significant example of religious epics, namely *Ali Nameh*, has been examined. *Ali Nameh Epopee*, the first epic of the Shia, which has recently been discovered and introduced by researchers of Persian literature, has opened new insights in the literary studies of religious epics for researchers. This epic, in addition to its historical and religious values, possesses literary and artistic values, and it can be said to be the only Shiite epic that has survived from the early centuries of the advent of Islam to the ninth century. *Ali-Nameh*, is a poem by an anonymous poet named Rabii who is apparently from Khorasan. The poet of this poem has composed it in line with his Shiite beliefs and has left it as a legacy for future generations. Fascinated by Imam Ali (PBUH), he has tried to organize the history and historical events of the wars of Murad and his Murshid in order to be protected from the events and distortion of the opponents. This poem contains historical information about the two important battles of the caliphate and the imamate of Ali (PBUH). In the first book, he describes the Battle of Jamal and briefly describes the events of this battle, and in the second book, he reports the Battle of Siffin in detail. This poem consists of eleven thousand two hundred and twenty verses and is

composed from beginning to end in the meter of *mutaqārib*, namely "fa'ūlun fa'ūlun fa'l," which is exactly the meter of *Shahnameh* by Ferdowsi. The poet was familiar with the prosody of his time, but in some verses, there are serious prosodic errors that may be the scribe's error. The poet of *Ali Nameh*, who undoubtedly pays attention to Ferdowsi's *Shahnameh*, an epic that was written only sixty years before *Ali Nameh*, also criticizes Ferdowsi and the heroes of his epic. On one hand, it imitates *Shahnameh* at least in its meter, descriptions, and characterization; while on the other hand, it critiques it. In this study, it has been tried to examine and analyze this poetic work at three intellectual, linguistic, and literary levels. The main question of the research is what are the characteristics of the epic-religious system of *Alinameh* from three thematic, linguistic, and literary perspectives? In this research, an attempt has been made to conduct a thorough study of this system and extract linguistic, literary, and intellectual features of the work, to examine the detailed main and secondary subjects, linguistic features including phonetic, lexical, and syntactic, as well as literary features such as figures of speech, imagery, and their imaginative abilities, and finally, points of strength and weakness, ancillary values, and related matters have also been referenced. Although at first glance, this type of examination seems simple, it actually has prerequisites that researchers need for better conclusions, including mastery of linguistic information such as grammar, etymology of words, phonetics of words, phonetic changes, literary devices, including figures of speech and rhetoric, metrics and rhyme, literary history, literary criticism, stylistics, and... which fully mastering all of these is a very difficult task, which in this research has been attempted to be addressed and analyzed by the limited scientific resources of the authors. The research method in this research is descriptive and analytical, which is written in a library research method. The data collection tool in this research was note-taking; initially focusing on *Ali Nameh Epopee*, and then sample data related to three viewpoints—intellectual, linguistic, and literary—were collected. After classification, they were discussed and examined, and additional information was supplemented using books, articles, and other informational sources. The scope under study is the system of *Ali Nameh* by Rabbī, edited by Reza Bayat and Abolfazl Gholami. After a thorough study, the existing samples in this epopee were classified and discussed at the three mentioned levels. The analysis of samples largely clarified the prominent stylistic features of this collection, and the most important findings of this study were presented in the results section. At the phonetic level, there were metrical interruptions in some verses, and the poet occasionally altered and distorted

words to create meter to address this issue; some rhyme flaws were also observed in the verses, and in some cases, repetitive rhymes and a lack of rhyme-generating words weakened the verses. At the verbal level, there was extensive use of Arabic words and phrases, polished verses, the use of ancient and old words, and word formation and selection for attractiveness in the language was observed. At the syntactic level, the application of certain linguistic features of the Khorasani style, such as pronoun shifts, prayer letter, filling letter, collective plural, two addenda with one complement, the use of the words 'momal', 'aba' instead of 'ba', 'idar' instead of 'inja', and 'mar' as an emphasis marker has been observed. Sometimes the poet has also resorted to grammatical deviation to highlight or accommodate the metrical conditions of the verses. At a literary level, literary devices were mostly simple and understandable, and their frequency was low. The similes used in this poem were mostly simple and repetitive in some cases. The use of similes also had a high frequency. The figures of speech used in this work were mainly of the type of irony, pun, alliteration, repetition, proportion, contrast, contradiction, hyperbole, and so on. At the intellectual level, the poet is confident of the accuracy and correctness of the historical events of the poem. In narrating hadiths, he has observed the aspect of moderation and has avoided cursing and insults. The poet considered *Ali-Nameh Epopee* superior to Ferdowsi's *Shahnameh* and also has shown bias and partisanship towards the story's heroes throughout the poem. It has shown the habit of the miracles of Ali (PBUH). In the course of the verses, he has also considered the virtues and prominent attributes of Ali (PBUH). In some cases, the description of events contains unrealistic and exaggerated statistics. Sometimes the poet also takes advantage of the opportunity and includes didactic and instructive verses in the midst of the poem. In some verses, the poet has also reflected examples of people's folklore. In the results section at the end of the study, a summary of the most important results obtained at different levels of the study was classified and presented separately in the form of tables.

بررسی و تحلیل سبک شناسانه منظومه علی‌نامه ربیع در سه سطح فکری، زبانی و ادبی

ژاله سادات غیبی

دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شبستر، ایران.

سید محمود رضا غیبی (نویسنده مسئول)

گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرنند، ایران

حسین حاجیزاده

استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شبستر، ایران.

ژیلا صراطی

استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شبستر، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۱۲

چکیده:

منظومه علی‌نامه، نخستین منظومه حماسی شیعه که در سال‌های اخیر توسط محققان ادب فارسی کشف و معرفی گردید، روزه‌های تازه‌ای را در پژوهش‌های ادبی حوزه حماسه‌های دینی بر روی پژوهشگران گشود. در این پژوهش سعی شده است این اثر منظوم در سه سطح فکری، زبانی و ادبی مورد بررسی و مقایسه تطبیقی قرار بگیرد. روش تحقیق در این پژوهش، به صورت توصیفی و تحلیلی است که به شیوه کتابخانه‌ای نوشته شده است. محدوده و جامعه مورد مطالعه، منظومه علی‌نامه ربیع به تصحیح رضا بیات و ابوالفضل غلامی است. پس از مطالعه دقیق، نمونه‌های موجود در این منظومه، در سه سطح مذکور طبقه‌بندی و مورد بحث و بررسی قرار گرفتند. تحلیل نمونه‌ها تا حد زیادی ویژگی‌های بارز سبکی این منظومه را روشن ساخت و مهم‌ترین نتایج این بررسی در بخش نتایج ارائه

^۵. zhaleh.gheibi@gmail.com

^۶. ma_gheibi@yahoo.com.

^۷. hajizade@iaushab.ac.ir

^۸. serati@iaushab.ac.ir.

گردید. در سطح فکری، منابع علی‌نامه بسیار موثق بودند و با روایات تاریخی همخوانی زیادی داشتند، در سطح زبانی، اشکالات مختصری در زمینه انتخاب واژه‌ها، ایرادات دستوری و وزن و قافیه دیده شد؛ در سطح ادبی نیز آرایه‌های ادبی، بسیار ساده و قابل فهم بودند و شاعر، از فنون و آرایه‌های دشوار استفاده نکرده است.

واژه‌های کلیدی: علی‌نامه، ربیع، ادبیات حماسی، حماسه دینی.

مقدمه

ادبیات هر ملّتی سند هویت و آیینی تمام‌نمای فرهنگ و تمدن آن ملّت است و تمام زیرساخت‌های فرهنگی و تمدن یک ملّت در طول قرن‌های متمادی بر پایه ادبیات آن ملّت که خود اصلی‌ترین عنصر فرهنگ و هویت ملّت است، بنا می‌شود. هر نسلی از یک ملّت، گذشتگان خود را در قالب شیشه‌ای ادبیات می‌بینند و می‌شناسند و این بارزترین کارکرد تاریخی ادبیات، در میان نسل‌های پی‌درپی یک ملّت است. وجود هر اثر سترگ ادبی، می‌تواند، ما را به گذشته‌ای تابناک از تاریخ کشور و ملّتمان رهنمون سازد و ما کوشش‌های گذشتگانمان را در جای‌جای این آثار می‌بینیم.

«علی‌نامه» منظومه‌ای حماسه‌ای - تاریخی است که علاوه بر ارزش تاریخی و مذهبی، دارای ارزش‌های ادبی و هنری است و می‌توان گفت تنها حماسه شیعی به‌جامانده از قرن‌های آغازین ورود اسلام تا قرن نهم است.

«علی‌نامه، سروده شاعری گمنام به نام «ربیع» و ظاهراً از دیار خراسان است. شاعر این منظومه را در راستای پاسداشت اعتقادات شیعی خود سروده است و برای آیندگان به یادگار گذاشته است. او که شیفته حضرت امیرالمؤمنین علی (ع) است، کوشیده است، تاریخ و رویدادهای تاریخی جنگ‌های مراد و مرشد خود را به رشته‌ی نظم کشد تا شاید از گزند حوادث و تحریف مخالفان در امان ماند. این منظومه، شامل اطلاعات تاریخی دو جنگ مهم دوران خلافت و امامت علی (ع) است. در دفتر اول به شرح جنگ جمل می‌پردازد و حوادث این جنگ را کوتاه شرح می‌دهد و در دفتر دوم جنگ صفین را به تفصیل گزارش می‌کند. در این منظومه، نام علی (ع) پرسامدترین اسم است. او همواره از پهلوانان اردوی علی (ع) به نیکی و تفاخر یاد می‌کند و در مقابل پهلوانان دشمن را به بدی یاد می‌کند. همچنان که گفتیم این منظومه دارای ارزش‌های ادبی - هنری، تاریخی و مذهبی کم‌نظیری است و مطالعه‌ی

جنبه‌های مختلف آن می‌تواند ما را به شناخت هرچه بیشتر زوایای پنهان حوادث دوران علی (ع) نزدیک‌تر کند». (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۹: ۴۲۵)

«ربیع، آن را در بیش از یازده هزار بیت در بحر متقارب مثنی محذوف (مقصوف) سروده و در ماه ذی‌حجه سال ۴۸۲ هجری به پایان آورده است» (ربیع، ۱۳۸۹: ۲۱)

با توجه به اینکه ارائه تعریف جامع و مانع از سبک، بسیار دشوار می‌نماید و در طول تاریخ نقد ادبی چنین تعریفی حاصل نشده است و بسیاری از آثار ادبی در محدوده چنین تعریفاتی نمی‌گنجند؛ اما برای بررسی ویژگی‌های سبکی آن‌ها مجبور به استفاده از بعضی روش‌ها و اصول سبک‌شناسی هستیم و با توجه به اینکه در بررسی سبک‌شناسانه شمیسا از متون ادبی، بسیاری از جنبه‌های اثر، مورد مطالعه قرار می‌گیرند و اکثر سبک‌شناسان نیز بر آن‌ها توافق دارند، بنابراین مبنای کار ما در این پژوهش، بررسی سه سطح زبانی، فکری و ادبی در اشعار علی‌نامه است و کوشیده‌ایم تا جنبه‌های مختلف سبک‌شناسانه این منظومه سترگ را مورد بررسی و تحلیل قرار دهیم.

«سبک‌شناسی، داده‌ها و تحلیل‌هایی فراهم می‌آورد که به کار طبقه‌بندی متون ادبی و دوره‌های ادبی می‌آید، با این تحلیل‌ها می‌توان متون و دوره‌های ادبی را بر اساس ویژگی زبان‌شناختی، ادبی و بلاغی دسته‌بندی کرد، داده‌ها دقیق و تحلیل‌ها آماری و عددی است، مورخ ادبی می‌تواند آثار ادبی و دوره‌ها و ژانرها را با دلایل مستند و دقیق آماری و معرفی دسته‌بندی کند و درجه تفاوت آن‌ها را مشخص سازد.» (فتوحی، ۱۳۹۰: ۷۰)

برخی منتقدان برای بررسی سبک‌شناسی اثری به دو بعد لفظ و معنی توجه کرده‌اند:

«زبان، مانند سگه دورو دارد: لفظ و معنی؛ و اگر سبک‌شناسی به زبان اثر توجه می‌کند، لا محاله هم به لفظ نظر دارد، هم به معنی؛ آن‌هم در پیوستگی و رابطه زنده (ارگانیک) با یکدیگر.» (درگاهی، ۱۳۸۳: ۳۸)

برخی دیگر به سه بعد زبان و نویسنده و هدف اثر توجه داشته‌اند.

«ماتزیوس، سه عامل را در تعیین کیفیت سبک مهم می‌داند: الف - مصالح زبان، ب - شخصیت نویسنده، پ: غایت یا امری که باید ابراز شود. این سه عامل به نوبه خود مبنای تفکیک و تمایز سبک است: سبک ملی زبان، سبک فردی و سبک کارکردی.» (عبادیان، ۱۳۷۲: ۲۰)

شمیسا و تعداد زیادی از صاحب نظران هم به بررسی اثر در سه سطح زبانی و ادبی و فکری معتقدند. شمیسا، در کتاب سبک‌شناسی شعر، هر اثر ادبی را از سه جهت یا در سه سطح بررسی می‌کند: ۱- سطح زبانی: شامل الف: سطح لغوی، بررسی لغات فارسی دخیل، کهن‌گرایی، اسامی بسیط یا مرکب، اسم معنی یا ذات، نوع گزینش واژه، نوع صفت: سطح آوایی، موسیقی بیرونی و درونی و مسائل کلی تلفظ و ج: سطح نحوی، کوتاه یا بلند بودن جملات، کاربردهای کهن دستوری و جوه افعال و... ۲- سطح فکری: درون‌گرا یا برون‌گرا بودن اثر، شادی‌گرایی و غم‌گرایی، خردگرایی و عشق‌گرایی، نگرش فلسفی، عرفانی و کلامی شاعر و نویسنده، گرایش‌های ملی و مذهبی و... ۳- سطح ادبی: مسائل علم بیان و بدیع معنوی و علم معانی. (شمیسا، ۱۳۷۴: ۱۵۳-۱۵۸ نقل با تلخیص)

با توجه به اینکه در تحقیقات دانشگاهی نیز این روش به صورت مرسوم رایج شده است، نگارندگان پژوهش حاضر نیز این روش را مبنای کار خود قرار داده‌اند و کوشیده شده است تا با بررسی سه سطح زبانی، فکری و ادبی این منظومه سترگ ادبیات فارسی، مهم‌ترین ویژگی‌های سبکی آن، مورد بررسی و تحلیل قرار گیرند.

پرسش اصلی پژوهش حاضر، این است که منظومه حماسی - دینی علی‌نامه از سه دیدگاه موضوعی و زبانی و ادبی چه ویژگی‌های بارزی دارد؟ در این پژوهش سعی شده با مطالعه دقیق این منظومه و استخراج ویژگی‌های فکری، زبانی و ادبی اثر، به بررسی موضوعات اصلی و فرعی، ویژگی‌های زبانی اعم از واژه‌های، آوایی و نحوی و ویژگی‌های ادبی، اعم از صور خیال، تصویرسازی و صور خیال آن پرداخته شود و در پایان به نقاط قوت و ضعف، ارزش‌های جانبی و مواردی از این قبیل اشاره شده است.

۱- پیشینه تحقیق (سوابق مطالعاتی):

در زمینه بررسی و تحلیل منظومه علی‌نامه، کتاب‌ها و مقالاتی نوشته شده است. هرچند به دلیل دیر شناخته شدن منظومه علی‌نامه، آثار کمتری در مورد آن نوشته شده است. «منظومه علی‌نامه را نخستین بار، احمد آتش در «مجموعه‌ی زبان و ادبیات ترکی» معرفی کردند که مقاله‌ای بود درباره ۹۲ جلد از نسخ خطی کتابخانه‌ی قونیه. این مقاله‌ی کوتاه را خیامپور در نشریه دانشکده‌ی ادبیات تبریز

ترجمه کردند.» (خیامپور، ۱۳۳۴: ۲۴۲-۲۴۱) اما این معرفی‌ها به فراموشی سپرده شد و آنچه بعد از حدود چهار دهه، این اثر را دوباره بر سر زبان‌ها انداخت، مقاله‌ی شفیع کدکنی بود که در سال ۱۳۷۹ چاپ شد. فرمehنی فراهانی (۱۳۸۹) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود، ابعاد ادبی و تاریخی منظومه علی‌نامه را مورد بررسی قرار داده است. حیدری و فرمehنی فراهانی (۱۳۹۱)، در مقاله‌ای با عنوان «مطالعه تطبیقی علی‌نامه و شاهنامه» به مقایسه‌ی این دو اثر از دیدگاه‌های تاریخی و ادبی و... پرداخته‌اند. جنگی، (۱۳۹۲)، در پایان‌نامه دکتری خود به شرح و تفسیر علی‌نامه، پرداخته است و بیشتر به شرح لغات و برخی آرایه‌ها و معنی ابیات توجه داشته است. شفق و انصاری (۱۳۹۴) در دو مقاله، به بررسی تصویر شجاعت و حلم حضرت علی (ع) در دو منظومه علی‌نامه و خاوران‌نامه پرداخته‌اند. شهیدی جاجرم (۱۳۹۴)، در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «تحلیل سبکی منظومه حماسی مذهبی علی‌نامه با رویکرد ساختگرا» به بررسی ساختارگرایانه این منظومه پرداخته است ولی روش بررسی ایشان کاملاً متفاوت از پژوهش حاضر بود و ساختار و نمونه‌ها کاملاً فرق داشتند. بشیری و انصاری (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی تطبیقی عناصر حماسی در علی‌نامه و خاوران‌نامه» به تحلیل ویژگی‌های حماسی دو منظومه پرداخته‌اند که تنها بخش کوچکی از آن در سطح موضوعی با پژوهش حاضر ارتباط موضوعی دارد. مقالات پراکنده‌ای نیز در مورد دو منظومه نوشته شده که با توجه به فاصله موضوعی آن‌ها از این پژوهش به آن‌ها اشاره نمی‌گردد.

۲- روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش، کتابخانه‌ای است و یافته‌های پژوهش به صورت توصیفی و تحلیلی ارائه شدند. ابزار گردآوری داده‌ها در این پژوهش، به صورت فیش برداری و کتابخانه‌ای بود. جامعه آماری این پژوهش، منظومه علی‌نامه است که یازده هزار و دویست و بیست بیت دارد.

۳- بحث و تحلیل

۱-۴- سطح فکری در منظومه علی‌نامه

استفاده از منابع روایی برای نظم علی‌نامه

«ربیع در چندین جا تصریح دارد که منظومه‌اش بر پایه روایاتی از ابومخنف است. ابو مخنف لوط بن یحیی ازدی، راوی و مورخ مشهور قرن دوم است که امروزه بیشتر به روایاتش در باب واقعه کربلا شناخته می‌شود. کتابی با نام «جمل» از او نقل شده که ظاهراً به ما نرسیده است. ربیع، تمام گفتارش در

جنگ صفین را به ابو مخنف اسناد می‌دهد و در جمل، فقط یک‌بار از امام صادق (ع) نقلی می‌آورد و یک‌بار هم از ابن عباس؛ بنابراین می‌توان حدس زد که او هم کتاب جمل ابو مخنف را در اختیار نداشته است.». (ربیع، ۱۳۸۹: بیست و چهار)

چنین آورد لوط یحیی خبر	در این حال ابو مخنف نامور (همان: ۱۴۰ ب ۳۰۰۶)
ز قول امین صادق پره‌ر	امام هدی جعفر پره‌ر (همان: ۷ ب ۱۳۶)
خبر داد از این ابن عباس راد	ز بنیاد جور و ز بنیاد داد (همان: ۲۹ ب ۶۴۴)

از بعضی ابیات چنین برمی‌آید که راوی، خود، در داستان‌ها حضور داشته و از نزدیک حوادث را مشاهده کرده است.

چنین گفت راوی که از دور در همی دیدم آن چیست و شور و شر (همان: ۳۴۹ ب ۷۷۹۱)

یکی از نکات بسیار مهم در باب روایت داستان‌ها، ذکر روز دقیق آن‌هاست که در منظومه علی‌نامه دیده می‌شود.

چو روز دوشنبه به سر برد گوی شب واج گون باز نمود روی (همان: ۳۱۸ ب ۷۰۷۷)

شاعر، در بعضی ابیات به درستی و واقعی بودن وقایع این منظومه اشاره می‌کند و حتی این ویژگی را یکی از دلایل ارجحیت منظومه علی‌نامه بر منظومه‌های حماسی مانند شاهنامه می‌شمارد.

دلی کز دروغ آورد داستان	شریعت بدو نیست هم داستان
کنون ای ستوده سخن هوشمند	نگارین سخن بین شریعت پسند (همان: ۳۱۲ ب ۶۹۴۳ - ۶۹۴۵)
زمانی به گوش یقین بخش هوش	سخن را به صدق از سخندان نیوش (همان، ۵۰۰ ب - ۱۱۲۰۴)
بر آن‌گونه گویم که بودست راست	چو یزدان ز ما جملگی راست (همان، ۳۰۳: خواست)
علی‌نامه را مایه از راستیست	سخن کاو دروغ آمد از کاستیست (۶۷۶۰)

تحقیر شاهنامه در مقابل علی نامه

«توفیق شاهنامه و نفوذ آن در بین طبقات مختلف، عامل مهمی بود که مؤلفان شیعه را بر آن داشت تا مدح و مرثیه بزرگان مذهب خود را ازجمله در قالب حماسه به نظم درآورند. هرچه به دوره اخیر نزدیک می شویم، گرایش شیعه از حماسه ملی به حماسه تاریخی و دینی بیشتر می شود؛ چراکه پرداختن به داستان های حماسه ملی در دوره هایی با موانع فرهنگی مواجه بوده است: اهل سنت با اعمال مناقیان مخالف بودند و ناقلین قصص را به بیان داستان های رستم و سرخاب و اسفندیار و جز آن وامی داشته اند. شیعه، این کار را احیاء سنت گبرکان می دانستند و در دین مکروه می شمردند... پس پیداست که از چه روی بعد از غلبه شیعه، نظم داستان های ملی یکباره متروک ماند و جای آن را حماسه های تاریخی و دینی گرفت» (صفا، ۱۳۷۵، ج ۲: ۳۶۳)

با توجه به مطالب فوق، بدیهی است که شاعر منظومه علی نامه نیز، آن را بر شاهنامه برتری دهد. ربیع، مهم ترین دلایل برتری علی نامه را بر شاهنامه، داستان های پوچ و بیهوده شاهنامه، دروغ بودن داستان ها و غیرواقعی بودن شخصیت ها می داند.

ز شهنامه و رستم و گئو و طوس سخن نشود دین مگر بر فسوس
علی نامه خواند زفان خرد که تا زو به هر دوجهان برخورد (ربیع، ۱۳۸۹: ۳۰۳ ب
۶۷۵۸ - ۶۷۵۹)

برتری دادن پهلوانان دینی به پهلوانان ملی

چو ابن عمر شهسواری کنون زمانه ندارد به گیتی درون (همان: ۳۰۴ ب ۶۷۸۸ -
ز رستم فزون است و اسفندیار به میدان مردان در این شه سوار (۶۷۸۹)

جانب داری در روایت داستان ها:

از کلمات و تشبیهات و کنایات منظومه علی نامه به راحتی می توان دریافت که شاعر در نقل داستان ها کاملاً حُب و بغض خود را نمایان کرده است. مثل استفاده از کلمات زشت برای سپاه دشمن.

آن نامه را در زمان به نزد علی، آن سگ بدگمان (همان: ۴۵۴ ب ۱۰۱۷۴ - دست مروان ابن الولید که شیطان دون را بد آن سگ عبید (۱۰۱۷۵) بهر عبیدالله بن عمر که از بهر وی جست آن خر سقر (همان: ۳۷۷ ب ۸۴۴۳)

اشاره به معجزات حضرت علی:

یکی از آسیب‌های اساسی در روایات و نقل‌قول‌های ائمه، اغراق‌ها و تحریفاتی است که آگاهانه یا ناآگاهانه در بعضی منابع ذکر شده است. به نظر می‌آید عده‌ای از دوستداران اهل بیت، جهت تطهیر و تقدّس هر چه بیشتر امامان، دست به نقل داستان‌هایی زده‌اند که هر چند امکان آن برای اهل بیت محال نیست، لیکن بعید به نظر می‌رسد آن‌ها برای هر کاری دست به معجزه بزنند. مخصوصاً با توجه به شرح حال آن‌ها در وقایعی چون عاشورا و ... به نظر می‌رسد هیچ‌وقت خواهان بر هم زدن نظم طبیعت نبوده‌اند و همین مسئله، دلیلی واضح بر مظلومیت و حقانیت آن‌هاست؛ بنابراین نسبت دادن چنین معجزاتی به ایشان، حاصل تحریفاتی در داستان‌ها به نظر می‌رسد. نکته‌ای که در مورد متون حماسی وجود دارد این است که اغراق و بزرگ‌نمایی جزو ذاتیات حماسه است و خرق عادت از ویژگی‌های اصلی حماسه شمرده می‌شود؛ بنابراین در متونی مانند علی‌نامه به جای خرق عادت از معجزات و کرامات امام سخن به میان آمده است.

د لاحول و گفت ای سپاه بیارید دست‌ها ز بهر اله
آوردند دستهای خویش و هر دو سپه صف زدند پس و پیش
بکردند بر مرتضی که او معجزی بود از مصطفی
برنهادند دست آن زمان سبک فاتحه خواند شیر ژیان
نبی را شفیع آورد ردای پیامبر به هر یک کشید (همان، ۸۷ ب ۱۹۳۹ - ۱۹۵۰)
جبار هفت آسمان بشد زان نکوتر که بود در زمان

درجایی دیگر مردی با شنیدن صدای حضرت علی (ع) می‌بیند چهار اژدها به سوی او آتش پرتاب می‌کنند و او را به قبول دین اسلام دعوت می‌کنند و مرد از هیبت آن‌ها مسلمان می‌شود. (همان: ۲۶۵ ب

در بعضی از ابیات، علی (ع) از پیش‌گویی‌های پیامبر خبر می‌دهد که همگی اتفاق می‌افتند.

چو با من نبی گفته بُد بر صواب که خوردِ پسین تو شیر است ناب (همان: ۳۴۴ ب ۷۶۷۵)
 یکایک بگفتند ما را نبی وصی خبر داده است ای ستوده وصی (همان: ۳۴۷ ب ۷۷۴۷ -
 که کشته شود پیر عمار دین ابر دست این لشکر قاسطین (۷۷۴۸)

نوشته شدن نام دوازده امام بر روی سنگ

همان‌طور که قبلاً هم اشاره شد در یکی از وقایع علی‌نامه، سنگ بزرگی پیدا می‌شود که نام دوازده امام روی آن نوشته شده است. سربازان سعی می‌کنند آن سنگ را بردارند؛ ولی نمی‌توانند آن را تکان دهند و سرانجام حضرت علی (ع) با دستان خودش سنگ را برمی‌دارد و چشمه‌ای بزرگ از آنجا بیرون می‌آید.

یکی سنگ دید او چو سنگ رخام نبشته بدو بر فراوان کلام
 به خط سیاه و به عبری زبان بماندند عاجز بزرگان در آن
 نبشته چو برخواند آن نام دار یکی سجده کرد از پی کردگار (همان: ۲۶۶ ب ۵۹۱۷ تا
 چو نام ده و دو گزیده نبی نبشته بدو دید نامی وصی (۵۹۲۱)

خرق عادت در بعضی از قسمت‌های داستان

در بعضی وقایع علی‌نامه، از اتفاقات نادری سخن گفته شده که با توجه به اصول جنگ حرفه‌ای، مخصوصاً در جنگ پهلوانان، به نظر دور از منطق می‌نماید؛ مثل شکسته شدن کمان و خطا کردن تیر و...

خطا کرد تیر و شکستش کمان لعین گیر مروان شد اندر گمان (همان: ۸۰ ب ۱۷۸۶)
 چو کرد او رها تیرش آمد خطا بزد بر امیر یمن از قضا (همان: ۸۰ ب ۱۷۹۱)

در بخشی از منظومه آمده است که پس از قطع شدن دست زیبر در میدان جنگ، کرکسی آن را برداشت و با خود به آسمان برد و سپس در بالای شهر مکه، آن را رها کرد و مردم با دیدن انگشتی زیبر، دست او را شناختند! (همان: ۷۷ ب ۱۷۲۹ - ۱۷۳۵)

۲-۴- سطح زبانی در منظومه علی نامه

این سطح که خود شامل سه بخش واژه‌ای، آوایی و نحوی است، به بررسی سادگی، ریشه، نوع، موضوع و ترکیبات مختلف واژه در علی نامه پرداخته و برای هرکدام نمونه‌هایی ذکر شده است.

۱-۲-۴- سطح واژه‌ها

واژه از اساسی‌ترین ارکان زبان است که شاعر با نوع کاربرد خود میزان دانش و آگاهی همچنین روحیات خود را به وسیله‌ی آن منعکس می‌کند. اهمیت واژه به حدی است که شکلوپسکی یکی از فرمالیست‌های روسی بحث رستاخیز در واژه را پیش می‌کشد که با اعمال عوامل زبانی و موسیقایی این امر اتفاق می‌افتد و شاعر کسی است که در این رستاخیز حضور برجسته دارد.

خُفیه گر، در معنی حقه‌باز

که رفتند آن چند منافق به در ز آمدشد عمرک خُفیه گر (همان: ۴۰۷ ب ۹۱۲۲)

گام زن در معنی قاصد

چو نزدیک طلحه شد آن گامزن پیام ولید آوریذ از محن (همان: ۲۰ ب ۴۴۲)

زبان‌آور در معنی بلیغ و سخن‌دان

سپهد زبان‌آوری برگزید که هر جا زبان‌آوری را سزید (همان: ۲۴۳ ب ۳۵۵۷)

عدو مال تیغ (تیغ دشمن‌کش)

عدو مال تیغ از میان برکشید چو برقی بر دشمن دین رسید (همان: ۲۸۴ ب ۶۳۲۹)

واژه‌سازی

مُغَلِّب شد از بس سنان‌شان سپر ز بس طعن نیزه در آن کَر و فر (همان: ۱۷۸ ب ۳۹۷۴)

استفاده از واژه‌های عربی

کسان کرد لشکر غنی کز آن مال ماندند هر یک عنی (همان: ۲۴ ب ۵۲۵)

رد مروان فرستاد کس همان طلحه و آن زبیر دنس (همان: ۲۴ ب ۵۲۹)

ر شکستند قلب و جناح به ضرب حُسام و به طعن رماج (همان: ۸۳ ب ۱۸۴۷)

(همان: ۴۴۷ ب ۱۰۰۱۵)

ز فرقان بخوان و بین آلا لَعَنَهُ الله عَلَى الظالمین

(همان: ۱۷۹ ب ۳۹۷۳)

می جست «نعم الثواب» سنانش همی خواست «ضرب الرقاب»

باستان‌گرایی یا استفاده از واژه‌های مهجور و قدیمی

قاعده کاهی زمانی پدیده‌ای است که در آن، شاعر به‌عمد از کلماتی استفاده می‌کند که در آن دوره متداول نیستند. علمای بلاغت قدیم آن را غرابت استعمال نامیده‌اند و منتقدان معاصر به آن باستان‌گرایی می‌گویند. عده‌ای آن را مخالف با فصاحت و مانع زیبایی کلام می‌دانند و عده‌ای معتقدند استفاده از آن به جزالت کلام می‌افزاید. در این مورد هم طبع مخاطب آگاه می‌تواند بهترین محک باشد. اگر میزان استفاده از این کلمات و نوع کلمات طوری باشد که فهم مطلب را دچار مشکل کند و موسیقی و آهنگ حاصل را نیز از بین ببرد جزو عیوب شعر شمرده می‌شود اما اگر نوع کلمات و بسامد آن‌ها بر روانی و جزالت شعر بیفزاید باعث زیبایی کلام شمرده می‌شود.

ساره: درگاه و سردر

بر این سان یکی کاخ و ایوان نهاد و در ساره‌ای برکشید آن جماد (همان: ۴۷۹ ب ۱۰۷۲۸)

سحی: طناب دور نامه

چو بنیشت این نامه نامی امام بیپچید و گردش سحی را تمام (همان: ۱۱۲ ب ۲۴۵۲)

چخی: خصومت و ستیزه

عبیدالله از خشم گفت ای اخی علی چون تو با من نیارد چخی (همان: ۳۶۵ ب ۸۱۶۶)

کراسه: مصحف و کلام خدا

به گرد آورید آن سگ دل پریش گراسه سبک چارصد پاره بیش (همان: ۴۱۱ ب ۹۲۱۲)

هبیر: زمین پست و هموار

ز شوره زمین کشت گلزار جست ز ریگ هبیر، آب و گلنار (همان: ۴۳۷ ب ۹۷۸۲)

زفان به‌جای زبان جست

ز منبر به زیر آی پس یک‌زمان (همان: ۴۳۳ ب ۹۶۹۶)

ز گفتن فروبند لختی زفان

واژه‌های مبهم

گاهی شاعر به‌ندرت، از کلماتی استفاده کرده است که بار معنایی خاصی ندارند و یا خود به واژه‌سازی دست‌زده است که باعث ایجاد ابهام در معنی آن ابیات شده است.

زفانشان به کام دل خویشان چومستان کلاکوده گفتند سخن (همان: ۲۵۲ ب ۵۶۱۵)
سپه آب خوردند و برداشتند سر چاه را نهن بگذاشتند (همان: ۲۶۶ ب ۵۹۳۴)
گزین مالک و ابن عباس را بخواند آن دو فرخنده اساس را (همان: ۲۶۹ ب ۵۹۹۳)

عدم توجه به بار معنایی کلمات در گزینش قافیه

علی گفت پس با شجاعان خویش که ما شرزه شیریم و بدخواه (همان: ۳۲۰ ب ۷۱۳۵)
میش

عدم دقت در بار معنایی کلمه «بدخواه میش». کلمه میش که معمولاً بار معنایی بی‌گناه دارد، با دشمنان تناسبی ندارد.

در گنج بگشاد ناخواسته به لشکر همی‌بخشد او خواسته (همان: ۱۴۲ ب ۳۱۲۳)

چطور می‌تواند ناخواسته، در گنج را بگشاید؟

۲-۲-۴- سطح آوایی منظومه علی‌نامه

در میان تعداد زیاد ابیات منظومه، گاه‌گاهی به ابیات اندکی برمی‌خوریم که از لحاظ قافیه ایرادات دارند. برای اصلاح آهنگ و ریتم ابیات، لازم است گاهی تلفظ کلمات عوض گردد، یا حرفی اضافه شود و یا با تخفیف حروف خوانده شود. در این بخش به نمونه‌هایی از این موارد اشاره می‌گردد. شاعر منظومه علی‌نامه نیز از این امر مستثنا نبوده است و مواردی از این اشکالات وزنی در آثارش وجود دارد که به نمونه‌هایی از آن‌ها اشاره می‌شود.

صواب است این رای تو من نیز همچنین خواستم گفت به تو (همان: ۲۳ ب ۵۰۷)
روز کوشید در مکر و فن که تا پور سفیان شدش چون ریمن (همان: ۲۴ ب ۵۲۲)
ت که را کشتی برگو به نام که تا من بدانم هم از خاص و عام (همان: ۶۵ ب ۱۴۴۰)

اضافه کردن حرف برای ایجاد وزن

گاهی شاعر، برای پر کردن وزن شعر، حرف یا مصوّتی را به کلمه اضافه می‌کند.

ازاین‌گونه تا وقت اسفیده دم همی‌ریختند آن سپه خیره دم (همان: ۳۹۲ ب ۸۷۷۵)
که را مرگ نیز ار بود آرزود به نزد من آید این بار زود (همان: ۳۷۲ ب ۸۳۲۱)

گاهی شاعر کلمه را نیز تغییر می‌دهد تا وزن بیت حفظ شود.

کردند و هر یک نثار همه کوفیان مرد و زن هاموار (همان: ۴۸۱ ب ۱۰۷۶۷)
مگویند چونین سخن که او هست بر ما یکی دوشمن (همان: ۴۸۴ ب ۱۰۸۴۴)
بر آن تخت چون کیقباد فرییده هر یک را آن پر فساد (همان: ۴۸۰ ب ۱۰۷۴۳)
شاره برای پر کردن وزن

ن ابن عباس فرقان بخواند ز وعد و وعید آن سخن‌ها براند (همان: ۳۳۵ ب ۷۴۷۵ و ۷۴۷۶)
گفت آن عمرو عاص لعین به فرزند عباس پاکیزه دین
خواندن برای ایجاد وزن
بسی رنج بن عمّ من ز گردارتان اَخ و همدم من (همان: ۴۰ ب ۸۸۵)
تشبیه برای پر کردن وزن
ها چو مانند شیر عرین برافکند تن را بدان ناکشین (همان: ۷۵ ب ۱۶۷۰)

عیوب قافیه

علمای قافیه برای آن شرایطی قائل هستند که اگر رعایت نگردد دچار عیب می‌شود. مهم‌ترین عیوب قافیه در قدیم عبارت بودند از: سناد، اقواء، اکفا، ایطا و ... در بعضی از ابیات علی‌نامه نمونه‌هایی از

عیب اقواء دیده می‌شود. «هرگاه در هجای قافیه همسانی مصوت (توجیه و حذو) برخلاف قاعده رعایت نشود، قافیه دارای عیب اقوا خواهد بود». (شمیسا، ۱۳۸۵: ۱۲۱)

نَبِشْتَه هَمی آوریدم به قَهْر به نزدیکت ای شاه روشن گُهر (ربیع، ۱۳۸۹: ۶۶ ب
سواری غزا کرده بد در اَحَد به‌مانند شیري و بالا چو قَد (۱۴۶۹
(همان: ۳۵۷ ب ۷۹۷۸)

۳-۲-۴- سطح نحوی (دستوری) منظومه علی‌نامه

ساختار دستوری هر زبان، وسیله‌ای برای بیان افکار و عقاید است که این ساختار در متون ادبی به دلیل نقش هنری آن‌ها تحت تأثیر مسائل هنری مختلف ازجمله: برجسته‌سازی، توازن، آهنگ، قافیه و ... قرار می‌گیرد و این مسئله باعث ایجاد ابهام در بعضی از آثار ادبی می‌شود؛ بنابراین برای فهم بهتر این متون لازم است بعضی از مسائل دستوری کهن و هنجار گریزی‌های دستوری موردبررسی قرار گیرد که در این بخش به بررسی بعضی از این موارد در منظومه علی‌نامه پرداخته شده است. در این تحقیق به مواردی که از لحاظ ساختاری با ساختار امروز تفاوتی دارند و از بعضی جهات دارای قاعده کاهی و قاعده افزایی دستوری هستند، اشاره شده است.

جهش ضمیر

تومان از چه در پیش این بصریان ملامت زده کردی و بدگمان؟ (همان: ۴۰ ب ۸۷۹)
علی گفت جَبَّارتان یار باد عدوی شما خوار و غم‌خوار باد (همان: ۴۸ ب ۱۰۷۰)
الف اشباع

به یک دست دیگر ابوالمحبنا ز پولاد رخشان بر او جوشنا (همان: ۲۸۵ ب ۴۳۲)
جمع‌الجمع

که پیش آید امروز تازان کسی که بگشَد ز گردنکشنان بسی (همان: ۳۵۹ ب ۷۹۶۷)
کتب‌های دیگر درون گفته‌اند به صابون دل زنگ را شسته‌اند (همان: ۳۵۹ ب ۸۰۰۸)

ابی به‌جای بی

از این غم کنونت ابی غم کنیم عدوی تو را از جهان کم کنیم (همان: ۳۵۴ ب ۷۹۰۵)
ایدر به معنی اینجا

- چه می‌گرددی ایدر چه گم‌کرده‌ای ز بهر چه اشتلم کرده‌ای (همان: ۹۲ ب ۷۹۸)
ایدون ← این‌چنین
- پس ار بار دیگر فضول آوری چو ایدون کنم با تو من داوری (همان: ۴۷۵ ب ۱۰۶۳۴)
زبهرای به‌جای زبهر
- و آن عورتان هر دو اندر غریو بماندند زبهرای شوهر غریو (همان: ۳۷۵ ب ۸۳۹۸)
زاستر به‌جای زآن سوتر
- از آن‌ها یکی شد به میدان درون یکی زاستر شد به مکر و فسون (همان: ۳۵۴ ب ۷۹۱۲)

هنجارگریزی دستوری

زمانی که فردی، هنجارها و قوانین دستوری زبان را بر هم زند دچار گریزی دستوری شده است. این مسئله می‌تواند دلایل زیادی از جمله تنگنای وزن و قافیه داشته باشد؛ ولی در حال این هنجار گریزی به نوعی توجه مخاطب را به خود جلب می‌کند. در اینجا به ذکر چند نمونه از منظومه علی‌نامه پرداخته می‌شود.

کَفر به‌جای کافر

- پرسید پس ابن عامر خبر از آن عمرو و مروان شوم کَفر (ربیع، ۱۳۸۹: ۱۸ ب ۳۸۱)
خوابنید به‌جای خوابانید
- شتریان شتر بر زمین خوابنید چو آن بانگ سالار لشکر شنید
آوردید، درخوردید به‌جای (همان: ۳۵ ب ۷۷۰)
آورد، درخورد

بدان روی کز داد و دین درخوردید

- سپه را به بصره فرود آوردید (همان: ۹۴ ب ۲۰۸۸)
عدم تناسب افعال
- نشستست بر تخت چون کیقباد در گنج اسلامیان برگشاد
نشسته است، ماضی نقلی برگشاد، ماضی ساده. (همان: ۱۳۷ ب ۳۰۱۱)
آوردن می‌بعد از فعل

پرسید حیدر که ای زنگیان که ایدون چه جوید می این (همان: ۲۵۸ ب ۵۷۵۳)
 فریبید به جای فریب داد یا فریفت زمان؟
 فریبید هر یک از آن شامیان
 (همان: ۳۵۰ ب ۷۸۱۲)
 که تا جمله دادند جان و روان

ابهام زبانی

گاهی در شعر، پس و پیش کردن کلمات به دلیل ضرورت‌های شعری باعث ایجاد ابهام می‌گردد.
 همی گفت ایا نام داران شام شریعت بماند از چنین بی امام (همان: ۱۰۷ ب ۲۳۵۱)

معنای مورد نظر شاعر این است که شریعت از چنین کسی بی امام شد؛ درحالی که معانی دیگری نیز به ذهن خطور می‌کند.

نبی از پدر بد به غم روز و شب علی از پسر بد چنین در تعب (همان: ۲۵۲ ب ۵۵۹۸)

منظور شاعر از پدر، ابوسفیان و از پسر، صخرلعین است؛ درحالی که خواننده، ممکن است اشتباه کند و فکر کند که پیامبر (ص) از پدر خودش و حضرت علی (ع) از پسر خودش در رنج بودند.

عدم تناسب بین نهاد و فعل

به دیدار عبدالله عامری شدند شاد آن همسر سامری (همان: ۱۸ ب ۳۹۵)

۳-۴- سطح ادبی در منظومه علی‌نامه

با توجه به موضوع حماسی منظومه، توجه به آرایه‌های ادبی چندان چشمگیر نیست؛ ولی در لابه‌لای ابیات نمونه‌هایی دیده می‌شوند که نشان می‌دهد شاعر، چندان تبهر و یا علاقه‌ای در استفاده از تشبیهات و استعارات و تصویرسازی و ... ندارد.

تشبیه

یکی از شیوه‌های بیان ادبی است که سبب می‌شود کلام از سطح معمولی خود به سوی سطح ادبی سوق یابد. علاوه بر آن تشبیه مهم‌ترین و مؤثرترین عامل در تصویرپردازی شاعر به شمار می‌رود.

تشبیه به باد در ابیات زیر، کمی مبتذل و نامناسب و تکراری دیده می‌شود.

هنرمند قنبر به مانند باد برون بردش از پیش آن دین و داد
ابر درگه خیمه‌اش داد جای ز فرمان بری مرد شیر خدای
دویت و قلم خواست پس دین و داد ببرند پیشش به مانند باد - (همان: ۴۵۵ ب ۱۰۱۹۲ - ۱۰۱۹۴)

گاهی تشبیهات علاوه بر ضعف، توهین‌آمیز نیز به نظر می‌رسد. مثل نمونه زیر که کیقباد را تحقیر کرده است.

و بر میسر طلحه همچون جماد بیستاده احمق چو آن کیقباد (همان: ۶۲ ب ۱۳۷۶)

در بیت زیر هم از تشبیهی تلمیحی استفاده کرده که آوردن فرهاد، ذهن مخاطب را به کلی از داستان دور می‌کند.

ولیکن تو از ما کنون دور باش چو فرهاد پیوسته رنجور باش (همان: ۴۶۹ ب ۱۰۴۹۶)

گاهی شاعر به بار معنایی و نمادین کلمات نیز بی‌توجه است؛ مانند نمونه زیر که کرگدن جنبه منفی دارد و شیر که جنبه مثبت دارد به کرگدن تشبیه شده است.

برآویخت آن شیر چون کرگدن در آن حال با نیزه چون پیل تن (همان: ۷۳ ب ۱۶۲۵)

و یا در این بیت که در وصف یکی از جنگجویان دشمن است که خشم خدای برای لشکر دشمن، مشبه به مناسبی نیست.

به آهن درون غرقه سر تا به پای تو گفتمی مگر هست خشم خدای
(همان: ۳۳۸ ب ۷۵۳۷)

در بعضی ابیات نیز از تشبیهات نادر استفاده شده که به نوعی استطراف تشبیه دارند؛ ولی به دلیل زیبا نبودن تشبیه، چندان برجسته‌سازی در بیت پدید نیآورده است.

بماندش زنخدان چو کون کدو که بود آن لعین مر علی را عدو (همان: ۱۰۱ ب ۲۲۴۲)
 چو بن ابرهه این سخن‌ها بگفت رخ پورسفیان چو حنظل شکفت (همان: ۳۸۱ ب ۸۵۳۱)

استعاره

تنوع و به‌کارگیری استعاره در منظومه علی‌نامه چندان زیاد نیست؛ ولی در لابه‌لای تصاویر حماسی، شاعر کوشیده تا با استعارات مختلف تصاویر جنگ را جذاب‌تر نماید. هرچند این استعارات، چندان تخیلی و ابتکاری نیستند و از استعارات معمول و پرکاربرد استفاده شده است، اما بازهم باعث جذابیت بعضی از تصاویر، مخصوصاً تصاویر طلوع و غروب خورشید شده است. در این بخش به نمونه‌هایی از استعارات به‌کاررفته در منظومه اشاره می‌شود.

اژدهای روان خور، استعاره از

شمشیر که می‌سوختی جان دشمن به (همان: ۷۳ ب ۱۶۳۹)

گرفته یکی اژدهایی به دست دشت

استعاره‌ها و صفات علی (ع)؛ علی‌رغم اینکه قهرمان منظومه علی‌نامه، حضرت علی (ع) در سرتاسر داستان حضور دارد؛ ولی متأسفانه تنوع صفات و استعارات حضرت علی بسیار کم است و در بیشتر موارد از کلمه علی و حیدر استفاده شده است و تنها در چند مورد از استعارات استفاده شده است.

چو حیدر شنید این سخن از رسول بجنباند سر آن چراغ بتول
 نگه کرد سوي حسین از وفا تبسم بکرد آن اخ مصطفی (همان: ۴۰۳ ب ۹۰۱۵ -
 درنگی همی بود اندر عبر از آن حالشان آفتاب بشر (۹۰۱۷)

استعاره مکنیه و اضافه استعاری:

زمین شد در آن حال بی مشغله رخ آسمان شد پر از مشغله (همان: ۳۰۳ ب
 همی ریخت چشم هوا اشک خرد چو ابری سیه دید زی و سپرد (۶۷۵۰
 (همان: ۳۸۸ ب
 (۸۶۷۰)

کنایه: میدان حماسه، میدان صراحت است، شعرای منظومه‌های حماسی از بیان کنایات مبهم و پیچیده پرهیز می‌کنند؛ ولی از آنجایی که کنایه با زبان پیوندی عمیق دارد، کمتر سخن ادبی می‌توان یافت که در آن کنایه به کار نرفته باشد. منظومه حماسی علی‌نامه نیز از این امر مستثنا نیست.

گرم شدن دیگ سخن‌های سرد: کنایه از اثر کردن سخنان در مخاطب

بُدد شادمانه ستم کاره مرد چو شد گرم دیگ سخن‌های سرد (همان: ۱۵ ب ۳۱۷)

گرفتار مالک شدن: کنایه از رفتن به جهنم

زمان تا زمان پورسفیان دون گرفتار گردد به مالک زبون (همان: ۴۱۷ ب ۹۳۳۷)

تناقض

دل غافلش بود شاد و نژند به ناچار می‌خورد با زهر قند (همان: ۴۴۴ ب ۹۹۵۰)

تمثیل

خران را نمایند هر شب به خواب که پالان گران را ببردست آب (همان: ۲۵۲ ب ۵۶۱۷)

افراد نادان در خواب، دشمنانشان را نابود شده می‌پندارند.

ایهام

ست در خواب آن گبر باز که این خرمگس خیره گشته ست باز؟ (همان: ۲۷۶ ب ۶۱۴۲)

۱- دوباره ۲- پرنده شکاری (با تناسب خرمگس)

ایهام تناسب

بوستان ربیع از وفا نکارد به جز مدح آل عبا (همان: ۵۰۱ ب ۱۱۲۱۹)

۱- بهار به تناسب بوستان ۲- نام شاعر

جناس تام

ت مالک زه ای پیر زه تو کردی کمان سعاد به زه (همان: ۲۸۸ ب ۶۴۲۶)
زه کمان

ت شریعت پر از نور باد سر دشمن دین ابر باد باد (همان: ۳۴۵ ب ۷۶۹۷)
- بُود

ارشان عایشه شاد شد ولیکن به رنج او چو فرهاد شد (همان: ۶۱ ب ۱۳۶۳)
صفات

شرف سید ما کریم نظام وفا در سعادت مقیم (همان: ۵ ب ۹۱)
ی

خواند آن نامه حیدر تمام بخندید زان گفته سرد و خام
(همان: ۴۵۴ ب ۱۰۱۷۸)

۴- نتیجه‌گیری:

در این پژوهش، سه سطح فکری، زبانی و ادبی منظومه حماسی دینی علی‌نامه مورد بررسی قرار گرفت و پس از استخراج نمونه‌های مورد نظر به بحث و تحلیل آن‌ها پرداخته شد و سپس این سه سطح در منظومه مذکور مورد مطالعه و بررسی قرار گرفتند. خلاصه‌ای از مهم‌ترین نتایج به دست آمده در این پژوهش را می‌توان به صورت زیر بیان کرد.

۵-۱- نتایج سطح فکری:

- دقت و توجه شاعر علی‌نامه، به منابع موثق و روایی این منظومه است. به طوری که در برخی از ابیات به ذکر نام‌های آن‌ها از جمله بوالمنابر و بومخنف می‌پردازد. اطمینان شاعر تا به حدی است که حتی بعضی از راویان خودشان در آن صحنه‌ها حضور داشته‌اند و در میان ابیات بدان اشاره کرده است. در برخی ابیات، شاعر به ذکر روز و زمان دقیق حوادث نیز می‌پردازد که نشان از اطمینان شاعر به آن‌هاست.

- با اینکه شاعر به درستی بسیاری از حوادث ایمان دارد؛ ولی به نظر می‌رسد گاهی از ترس مخالفان شیعه در آن زمان، کمی جنبه اعتدال پیش گرفته و از لعن و توهین و ... کمتر استفاده کرده است.

- علی‌رغم علاقه شاعر به شاهنامه و استفاده از مضامین و ساختار آن، در لابه‌لای ابیات، به برتری اثر خود نسبت به شاهنامه اشاره کرده است.
 - شاعر، کاملاً در روایت داستان‌ها و تصویرسازی‌ها و شخصیت‌پردازی‌های منظومه، به جانب‌داری از علی (ع) و سپاه او پرداخته است و در نوع انتخاب صفات و تعبیر برای پهلوانان و دشمنان آن‌ها، تعصب به خرج داده است.
 - در خلال ابیات منظومه، به معجزاتی از علی (ع) و پیشگویی‌های پیامبر اشاره شده است که منظومه را از حالت زمینی و حماسی خارج می‌کند که البته تعداد آن‌ها زیاد نیست.
 - شاعر در هرجایی فرصت پیدا کرده است به ذکر مناقب و صفات برجسته علی (ع)، همچون بخشش، عدالت، مروّت، قضاوت و ... نیز اشاره نموده است و برای آن‌ها حکایاتی نیز آورده است.
 - در بیان بعضی وقایع، به نظر می‌رسد شاعر از آمار غیرواقعی و اغراق‌آمیز استفاده کرده که با توجه به ماهیت تاریخی داستان، با منابع موجود در کتب تاریخی همخوانی ندارند.
 - شاعر منظومه، در خلال ابیات به بیان نکات تعلیمی و اندرزی نیز پرداخته و از برخی داستان‌ها، نتیجه‌گیرهای اخلاقی نیز نموده است که معمولاً در منظومه‌های حماسی، کمتر به آن‌ها توجه می‌شود.
 - در میان ابیات منظومه، نمونه‌هایی از فرهنگ عامیانه مردم نیز منعکس شده است که به نظر می‌رسد بیشتر آن‌ها مربوط به عقاید عامیانه ایرانی باشد که به صورت ناخودآگاه در ابیات منظومه گنجانده شده است.
- ۲-۵- نتایج سطح زبانی:
- بخش آوایی: در سطح آوایی علی‌نامه، گاهی سکته‌های وزنی در برخی از ابیات دیده می‌شوند و گاهی نیز شاعر برای تکمیل وزن و قافیه دست به تغییر و تحریف کلمات زده است.
 - برخی عیوب قافیه، قافیه‌های تکراری و کمبود کلمات قافیه ساز نیز از دیگر موارد مهم بخش آوایی منظومه علی‌نامه است که البته در مقایسه با حجم زیاد منظومه، درصد زیادی را به خود اختصاص نداده است.

- بخش واژه: در منظومه علی نامه، با توجه به محتوای مذهبی و قهرمان دینی آن، بسامد استفاده از کلمات و عبارات عربی زیاد دیده می شود؛ به طوری که شاعر از ابیات ملمع نیز استفاده می کند و نشانگر اشراف کامل شاعر بر این زبان است.
 - در برخی از ابیات واژه های باستانی و قدیمی فارسی نیز وجود دارند که به نظر می رسد مانند فردوسی از روی عمد و آگاهانه نباشد و به اقتضای زبان و کلام از آن ها استفاده شده است.
 - شاعر در برخی موارد دست به ترکیب سازی و واژه گزینی زده است که باعث جذابیت زبانی منظومه نیز شده است.
 - یکی از موارد ضعف واژه های علی نامه، استفاده از ابیات و مصراع های تکراری است؛ همچنین گاهی شاعر به دلیل کمبود واژه های قافیه و حفظ آهنگ و وزن بیت از کلماتی استفاده کرده است که تناسب چندانی با بیت ندارند به عبارتی دیگر، محور هم نشینی کلمات رعایت نشده اند.
 - بخش نحوی: بسیاری از مختصات زبانی سبک خراسانی در منظومه علی نامه دیده می شوند. مثل جهش ضمیر، الف دعایی، الف اطلاق، جمع الجمع، دو حرف اضافه با یک متمم، استفاده از کلمات ممال، ابا به جای با، ایدر به جای اینجا، مر نشانه تأکید و....
 - گاهی شاعر مجبور به هنجار گریزی دستوری نیز شده است که تعداد آن ها بسیار کم است.
- ۳-۵- نتایج سطح ادبی:
- در منظومه علی نامه، در کل، استفاده از آرایه های ادبی بسامد بالایی ندارد و در مواردی هم که استفاده شده است، بسیار ساده و قابل فهم هستند.
 - تشبیهات به کاررفته در منظومه علی نامه اکثراً ساده و در برخی موارد تکراری و حتی ضعیف هستند و بیشتر مواقع از اضافه های تشبیهی استفاده شده است.
 - با توجه به محتوای حماسی منظومه، از استعاره کمتر استفاده شده است و در مواردی هم که به کاررفته اند، قابل فهم هستند. بعضی موارد هم استعارات تکرار شده اند؛ مانند اژدها برای شمشیر. انتظار می رفت برای قهرمان منظومه، علی (ع)، از استعارات بیشتری استفاده شود که آن هم بسیار کم و در حد القاب ایشان مثل شیر خدا و ... به کاررفته است. تعداد اضافه های استعاری، بیشتر از استعارات مصرحه است.

- از آرایه‌های دیگر ادب فارسی، بیشتر از انواع کنایه، جناس، واج‌آرایی، تکرار، تناسب، تضاد، تناقض، اغراق و در برخی موارد محدود، ایهام استفاده شده است. به‌طور کلی می‌توان خلاصه نتایج را در جدول به‌صورت زیر نشان داد:

سطح زبانی	
آوایی	سکته‌های وزنی در برخی از ابیات تغییر و تحریف کلمات جهت ایجاد وزن برخی عیوب قافیه، قافیه‌های تکراری و کمبود کلمات قافیه ساز
واژه‌ای	استفاده فراوان از کلمات و عبارات عربی و ابیات ملّمع کاربرد واژه‌های باستانی و قدیمی ترکیب‌سازی و واژه‌گزینی برای جذابیت در زبان استفاده از ابیات و مصراع‌های تکراری
نحوی	کاربرد برخی مختصات زبانی سبک خراسانی جهش ضمیر، الف دعایی، الف اطلاق، جمع‌الجمع، دو حرف اضافه با یک متمم، استفاده از کلمات ممال، ابا به جای با، ایدر به جای اینجا، مر نشانه تأکید و... هنجار گریزی دستوری
سطح ادبی	آرایه‌های ادبی ساده و قابل فهم با بسامد پایین تشبیهات ساده و در برخی موارد تکراری، استفاده از اضافه‌های تشبیهی آرایه‌های مورد استفاده: انواع کنایه، جناس، واج‌آرایی، تکرار، تناسب، تضاد، تناقض، اغراق و...
سطح فکری	اطمینان شاعر از صحت و درستی وقایع تاریخی منظومه رعایت جنبه اعتدال و پرهیز از لعن و توهین برتر دانستن منظومه علی نامه از شاهنامه فردوسی تعصب و جانب‌داری شاعر از قهرمان داستان در جای جای منظومه خرق عادت به‌صورت ذکر معجزات علی (ع) ذکر مناقب و صفات برجسته علی (ع) ذکر آمار غیرواقعی و اغراق‌آمیز در برخی وقایع بیان نکات تعلیمی و اندرزی در خلال ابیات انعکاس فرهنگ عامیانه مردم در برخی ابیات

منابع:

- بشیری، محمود، انصاری، نیلوفر، (۱۴۰۰)، «بررسی تطبیقی عناصر حماسی در علی‌نامه و خاوران‌نامه»، مجله فنون ادبی، سال سیزدهم، شماره ۲ (پیاپی) ۳۵، تابستان، صص ۱۶۷-۱۸۲.
- جنگی، جواد، (۱۳۹۲)، «شرح و تفسیر علی‌نامه»، پایان‌نامه دکتری، دانشگاه ارومیه، به راهنمایی محمدحسین خان محمدی.
- جعفریان، رسول و گلریز، علی، (۱۳۹۳)، «گفتمان شیعی در منظومه علی‌نامه، مطالعات تاریخ فرهنگی»، پژوهش‌نامه انجمن ایرانی تاریخ، سال ۶، شماره ۲۱، صص ۷۱-۹۵.
- حیدری، حسن و فرمehنی فراهانی، الهام، (۱۳۹۱)، «مطالعه تطبیقی علی‌نامه و شاهنامه»، فصلنامه متن پژوهی ادبی، شماره ۵۱، صص ۱۶۴-۱۸۲.
- خیام‌پور، عبدالرسول، (۱۳۳۴)، «چند کتاب خطی مهم فارسی در قونیه»، مجله دانشکده ادبیات فارسی تبریز، سال هفتم، شماره دوم، آبان. صص ۱۲۰-۱۴۱.
- درگاهی، محمود، (۱۳۸۳)، جایگاه معنی در سبک‌شناسی شعر فارسی، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز، سال ۴۷، شماره مسلسل ۱۹۳، زمستان ۱۳۸۳، صص ۳۵-۵۴.
- ربیع، (۱۳۸۹)، علی‌نامه، تصحیح رضا بیات و ابوالفضل غلامی، تهران: میراث مکتوب.
- شفق، اسماعیل، انصاری، نیلوفر (۱۳۹۴)، «تصویر شجاعت حضرت علی (ع) در دو منظومه علی‌نامه و خاوران‌نامه»، اولین همایش ملی علوم انسانی اسلامی.
- شفق، اسماعیل، انصاری، نیلوفر، (۱۳۹۴)، «تبیین حلم حضرت علی (ع) در دو منظومه علی‌نامه و خاوران‌نامه»، اولین همایش ملی علوم انسانی اسلامی.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا، (۱۳۷۹) «حماسه‌ای شیعی از قرن پنجم»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد، سال سی و سوم، شماره ۳ و ۴، پاییز و زمستان. صص ۴۲۵-۴۹۴.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا، (۱۳۶۶)، شاعر آینده‌ها، تهران: انتشارات آگاه.

- شمیسا، سیروس، (۱۳۸۵)، آشنایی با عروض و قافیه، چاپ هجدهم، تهران: انتشارات فردوس.
- شمیسا، سیروس، (۱۳۷۴)، کلیات سبک‌شناسی، چاپ سوم، تهران: انتشارات فردوس.
- شهیدی جاجرم، علی‌اکبر، ۱۳۹۴، «تحلیل سبکی منظومه حماسی مذهبی علی‌نامه با رویکرد ساختگرا»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه سمنان، به راهنمایی عبدالله حسن‌زاده.
- صفا، ذبیح‌الله، (۱۳۷۵)، تاریخ ادبیات در ایران، جلد دوم، چاپ چهاردهم، تهران: انتشارات فردوسی.
- صفوی، کوروش، (۱۳۷۵) از زبان‌شناسی به ادبیات، جلد اول (نظم)، تهران: انتشارات سورة مهر.
- عبادیان، محمود (۱۳۷۲)، درآمدی بر سبک‌شناسی در ادبیات، تهران: انتشارات آوای نور.
- فتوحی، محمود، (۱۳۹۰)، سبک‌شناسی نظریه‌ها، رویکردها و روش‌ها، تهران: سخن.
- فرمehینی فراهانی، الهام، (۱۳۸۹)، «ابعاد ادبی و تاریخی منظومه علی‌نامه»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اراک، به راهنمایی جلیل مشیدی.

References:

- Jangi, Javad, (2013), Description and interpretation of Ali-nameh, PHD thesis, under the guidance of Mohammad Hossein Khan Mohammad, Urmia University.
- Jafarian, Rasoul, Golriz, Ali, (2014), Shia`s discourse in Alinameh, Cultural history studies, Research paper of Iranian association of History, 6th year, No 21, pp. 71-95.
- Heydari, Hasan, Farmahinie Farahani, Elham, (2012), Comparative analysis of Alinameh and Shahnameh, quarterly of literary text research, No 51, pp. 164-182.
- Khayyampour, Abdolrasoul, (1955), A few important Persian manuscripts in Konya, magazine of literature faculty, Tabriz University, ۷th year, No ۲, pp.... - ۱۴۱.
- Dargahi, Mahmoud, (2004), The Place of Meaning in the Stylistics of Persian Poetry, Journal of the Faculty of Literature and Humanities, University of Tabriz, 2004, serial number 193, Winter 2004, pp. 35-54.

- Rabi, (2010), Ali-Nameh, edited by Reza Bayat and Abolfazl Gholami, Tehran: Mirase maktoub.
- Shafagh, Ismayil, Ansari, Niloofar, (2015), Imagery of Imam Ali`s course in Alinameh and Khavarannameh, first congress on Islamic human sciences.
- Shafagh, Ismayil, Ansari, Niloofar, (2015), explanation of Imam Ali`s patience in Alinameh and Khavarannameh, first congress on Islamic human sciences.
- Shafie Kadkani, Mohammad Reza, (1987), Mirrors` poet, Tehran: Agah, pp۳8-39.
- Shafie Kadkani, Mohammad Reza, (2000), A Shia epopee from 5th century, magazine of literature and human sciences faculty of Mashhad University, 33th year, No 3&4, pp.425-494.
- Shamisa, Sirous, (2006), Acquaintance with prosody and rhyme, 18th edition, Tehran: Ferdows.
- Shamisa, Sirous, (1995), All about stylistics, third edition Tehran: Ferdows.
- Shahidi Jajrom, Ali Akbar, (2015), Stylistic analysis of Ali-nameh by structural approach, master's thesis, under the guidance of Abdollah Hasanzadeh, Semnan University
- Safa, Zabihollah, (1996), History of literature in Iran, second volume, ۴th edition, Tehran: Ferdowsi.
- Safawi, Kuroush, (1996), From Linguistics to Literature, first volume, Tehran: Soureya Mehr.
- Ebadian, Mahmoud, (199۳), A preface to stylistics in literature, Tehran: Avaye Nour.
- Fotouhi, Mahmoud, (2011), Stylistics, theories, approaches and methods, Tehran: Sokhan.
- Farmahini Farahani, Elham, (2010), Literary and historical dimensions Ali-nameh, master's thesis, under the guidance of Jalil Moshayyedi, Arak University.